

УДК 37.013
DOI: 10.24144/2524-0609.2021.48.211-215

Кучумова Наталія Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна
n.kuchumova@chnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5398-7150>

Білик Наталія Михайлівна

кандидат педагогічних наук
асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна
n.bilyk@chnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9304-5173>

ВПЛИВ СТОСУНКІВ У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ НА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Анотація. Дистантні сім'ї це – сім'ї, члени яких з різних причин змушені тривалий час проживати на відстані. У зв'язку з різноманітними несприятливими політичними, соціальними та економічними умовами в останні десятиліття цей тип сімей значно розширився за чисельністю. Особливо багато утворилося дистантних сімей трудових мігрантів через масовий виїзд населення на заробітки за кордон. Метою даної статті є опис результатів дослідження впливу стосунків у дистантних сім'ях трудових мігрантів на тип виховання дітей, що у них складається. Використані методи дослідження, зокрема такі: аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження, порівняння та узагальнення результатів дослідження; спостереження, опитування батьків, опікунів, дітей та, бесіди з дітьми, батьками, опікунами, педагогами; методи математичної статистики. У статті описано результати опитування батьків та опікунів з дистантних сімей про стосунки, які складаються у їхній сім'ї загалом та стосунки з дітьми зокрема. Наводиться порівняльний аналіз оцінки дорослими і дітьми стосунків у дистантних сім'ях, що показує відмінності в оцінці стосунків дорослими і дітьми. Проаналізовано, які типи ставлень батьків та опікунів до виховання дітей переважають у дистантних сім'ях і відповідно, які стилі виховання у них побутують.

Ключові слова: дистантні сім'ї; «розірвані сім'ї»; трудові мігранти; стосунки в сім'ї; стиль виховання.

Вступ. Сім'я – це найперший інститут соціалізації, у якому дитина засвоює соціальні ролі та вчиться жити в суспільстві. З розвитком суспільства змінюється і сім'я, виникають різні типи сімей, що мають певні особливості функціонування. Останні десятиліття досить поширеним типом стали дистантні сім'ї – це такі сім'ї, де члени сім'ї проживають на відстані з різних причин. Часто причиною дистантності сім'ї стає трудова міграція за кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дистантних сімей та особливостям соціалізації дітей з таких сімей в останні два десятиліття в науковій літературі приділено значно більше уваги, ніж у попередні роки.

Визначення поняття «дистантні сім'ї» вперше зустрічаємо у працях Ф. А. Мустаєвої [5] та І. М. Трубавіної [9], вони визначають ці сім'ї, як такі, що проживають на відстані з різних причин, згодом у своїх працях Д.І. Пенішкевич [7] та Н. І. Куб'як [2] до цієї категорії сімей відносять ще й сім'ї трудових мігрантів. Цю думку поділяють і інші вітчизняні науковці, зокрема: Н. В. Гордієнко [1], О. О. Карабанова, Я. М. Раєвська, У. Я. Тарновська-Яковець, І. М. Трубавіна [9], В. С. Торохтій, та ін. [6].

Вивченню причин поширення дистантних сімей і наслідків тривалого перебування на відстані для взаємин між дітьми і батьками присвячено праці науковців-психологів О. С. Блінової, Л. В. Боярин, О. В. Двіжони, І. Р.Крупник, Г. М.Прихожан, Я. М. Раєвської, В. О. Рудь та ін. Типології таких сімей приділили увагу Д.І. Пенішкевич, Я.М. Раєвська [6].

І.Р. Крупник проаналізував вплив батьківської депривації на особистість підлітків. Запобіганню педагогічної занедбаності та соціально дезадаптованої поведінки у дітей та підлітків із дистантних сімей

та соціально-психологічній роботі з ними присвячені праці Л.В.Боярин, Н.І.Куб'як, К.Б.Левченко, І. М. Трубавіної [9].

У своєму дисертаційному дослідженні Г. Д. Ляльчук ставив за мету встановити зміст соціально-психологічних чинників руйнації родинних зв'язків, батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях трудових мігрантів для профілактики соціального сирітства [3].

З. Г. Николаєва, В. О. Рудь вивчають уявлення про дитячо-батьківські стосунки у підлітків із сімей трудових мігрантів.

Однак проблема виховання дітей і підлітків у дистантних сім'ях і досі залишається актуальною, і, на нашу думку, не достатньо висвітленою в науково-педагогічній літературі.

Метою статті є опис результатів дослідження впливу стосунків у дистантних сім'ях трудових мігрантів на тип виховання дітей, що у них складається. Застосовані **методи дослідження:** теоретичні: аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження, порівняння та узагальнення результатів дослідження; емпіричні: спостереження, опитування батьків, опікунів, дітей та, бесіди з дітьми, батьками, опікунами, педагогами; методи математичної статистики.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначають вітчизняні науковці-психологи М.О.Нестеренко та М.В.Коваленко: «У сучасному суспільстві в епоху трансформацій у політичних, економічних і соціальних умовах життя загострюються протиріччя у життєдіяльності та функціонуванні сім'ї, що негативно позначається на дитячо-батьківських стосунках і процесі соціалізації дітей» [6].

Велика частина сучасних сімей потрапляють до категорії проблемних, або соціально вразливих сімей. Належать до них і дистантні сім'ї, які в науковій

літературі ще іноді називають «розірваними сім'ями» [8, с.80]. Це такі сім'ї, в яких тривалий час один чи обоє із батьків проживають на відстані від сім'ї через специфіку професії, трудову міграцію або якісь особливі умови (наприклад, лікування, ув'язнення).

З метою вивчення проблем, з якими зустрічаються дистантні сім'ї, взаємин, які складаються між батьками, опікунами та дітьми, самопочуття, яке переважає у членів дистантних сімей та стилів виховання, які панують у таких сім'ях нами було розроблено опитувальник та проведено опитування батьків, опікунів та дітей. Опитування проводилося у навчальних закладах м. Чернівців та Чернівецької

області. В опитуванні взяли участь 260 батьків та опікунів з різних дистантних сімей, з них - 40 батьків, 80 матерів, 65 бабусь та 35 дідусів, 30 тіток та 10 дядьків.

Сьогодні у суспільстві можна почути думки про те, що дистантні сім'ї добре забезпечені матеріально і тому самі повинні дбати про виховання своїх дітей, не чекаючи сторонньої допомоги. Однак, результати опитування показали, що у 66 (25,38%) дистантних сімей часто виникають фінансові труднощі, у 59 сімей (22,69%) такі труднощі виникають іноді, у 95 сімей (36,53%) – рідко, і лише у 40 сімей (15,38%) – ніколи (див. діаграму на рис. 1).

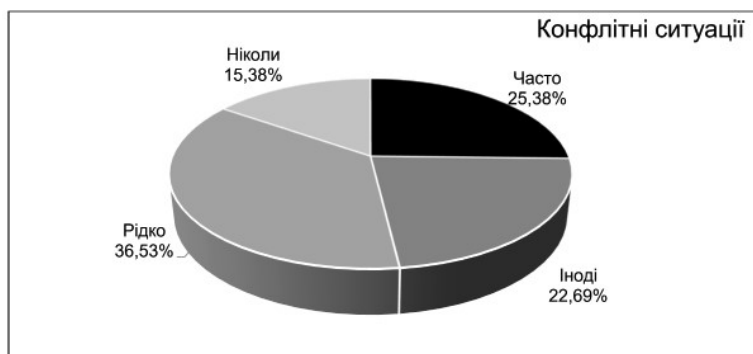

Рис.1. Частота виникнення фінансових труднощів у дистантних сім'ях

Такі результати зумовлені тим, що велика кількість трудових мігрантів перебувають за кордоном нелегально, не завжди мають постійну роботу, часто змушені повертати борги тощо.

Особливості функціонування дистантних сімей породжують конфліктні ситуації. На запитання про те, як часто у їхній сім'ї виникають конфліктні си-

туації 74 респонденти (28,46%) відповіли, що часто, 84 опитуваних (32,31%) вказали, що конфлікти бувають іноді, 92 респонденти (35,38%) дали відповідь «рідко», і лише 10 (3,85%) опитаних відповіли, що ніколи. Результати опитування представлено нами на діаграмі поданій на рисунку 2.

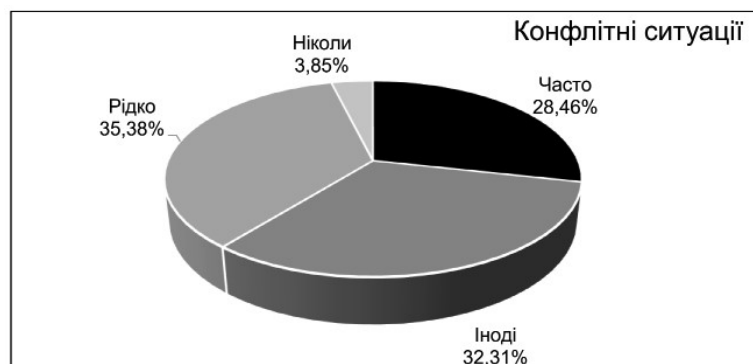

Рис.2. Частота виникнення конфліктних ситуацій у дистантних сім'ях

Як виявилось конфлікти між поколіннями у дистантних сім'ях нерідко виникають через неслухняність дітей. Так, на запитання анкети «Як часто Ваша дитина не слухається Вас?» 92 батьків та опікунів, що

становить 35,38% – відповіли – «часто», 77 респондентів (29,61%) – «іноді», 67 опитаних (25,76%) – «рідко» і лише 24 (9,23%) відповіли – «завжди слухняна». Результати представлено на діаграмі на рисунку 3.

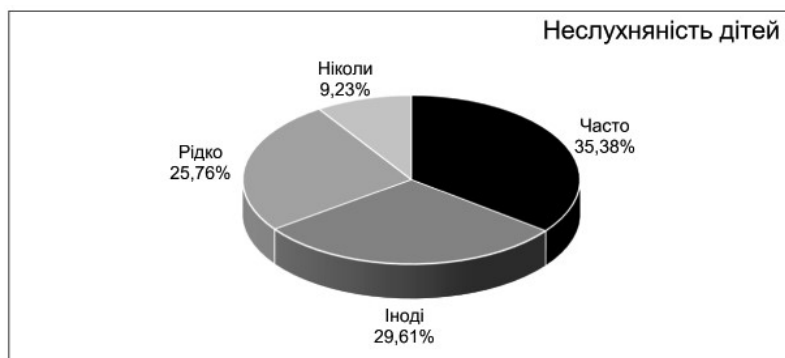

Рис.3. Прояв неслухняності дітей у диситантних сім'ях

Крім того ми просили респондентів оцінити стосунки у їхній сім'ї. Так нами було з'ясувано, що цілковито задоволені стосунками з дитиною 33 опитаних батьків та опікунів, що становить 12,69% опитаних; частково задоволені – 66 опитаних (25,38%), 39 опитаних (15,01%) відповіли, що їм важко сказа-

ти, 64 (24,61%) батьків та опікунів стосунки з дітьми швидше не задовольняють, ніж задовольняють, а – 58 (22,31%) повідомили, що їх зовсім не задовольняють стосунки, що склалися з дітьми у їхній сім'ї (див. діаграму на рис. 4)

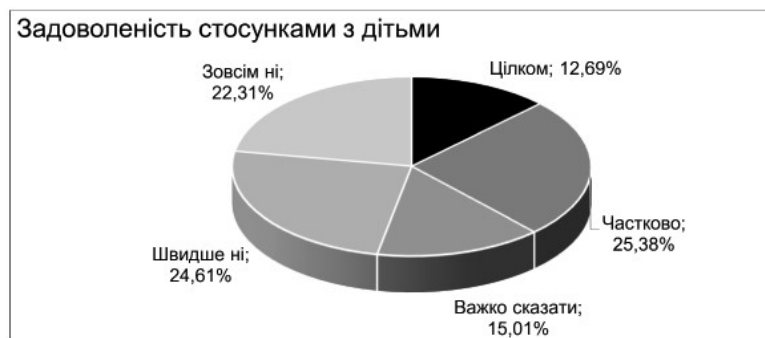

Рис.4. Задоволеність батьків та опікунів з дистантних сімей стосунками з дітьми

Аналізуючи результати опитування, ми побачили, що майже у половині випадків батькам та опікунам у дистантних сім'ях важко налагодити сприятливі стосунки з дітьми. А це у свою чергу позначається на загальному мікрокліматі сім'ї, призводить до непорозумінь.

Проаналізувавши характеристики, які дали дистантним сім'ям вчителі, та порівнявши їх з відповідями батьків, опікунів і дітей з дистантних сімей, нами було з'ясувано, що серед 260 дистантних сімей, які були охоплені нашим дослідженням, виявлено 53 (20,38%) благополучних, 126 (48,46%) зовні благополучних та потенційно-неблагополучних і 81 (31,15%) неблагополучних, тобто таких, що неспроможні належним чином здійснювати виховання дітей.

За висловом А. С.Макаренка «тільки щаслива людина може виховувати щасливу людину: розірвіть-

ся на частини, але станьте щасливими, інакше ви не зможете виховувати дітей» [4]. Отже, відомий педагог наголошує на важливості сприятливої щасливої атмосфери у сім'ї.

Щоб з'ясувати яка психологічна атмосфера складається у дистантних сім'ях, під час опитування батьків, опікунів та дітей, ми досліджували, яке самопочуття переважає у батьків та опікунів у дистантних сім'ях. Таким чином ми визначили, що 113 з них (43,46%) незадоволені своїм самопочуттям, 75 (28,84%) багато чого не встигають зробити, 78 (29,97%) часто почувають себе безпорадними, 84 (32,31%) нервуються вдома, 72 (27,69%) відчувають тривогу, хвилювання (див діаграму на рис. 5).

Порівнявши відповіді дітей та дорослих на запитання про те, які стосунки склалися у сім'ї, отримали результати наведені у таблиці 1.

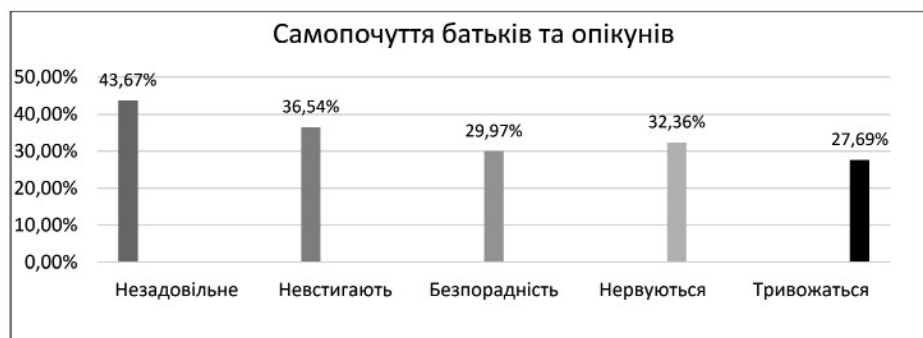

Рис.5. Самопочуття батьків та опікунів з дистантних сімей

Таблиця 1.

Характеристика стосунків між батьками, опікунами та дітьми у дистантних сім'ях

<i>Батьки та опікуни</i>			<i>Діти</i>		
<i>Які стосунки у Вашій сім'ї ?</i>			<i>Які стосунки у Вашій сім'ї ?</i>		
	особи	%		особи	%
дуже хороші	45	17,31%	дуже хороші	15	5,76%
хороші	86	33,08%	хороші	42	16,15%
напружені	57	21,92%	не дуже хороші	118	45,38%
конфліктні	72	27,69%	дуже погані	85	32,69%
<i>Які стосунки особисто у Вас з дитиною ?</i>			<i>Які стосунки у тебе з батьками, опікунами ?</i>		
довірливі	27	10,38%	дуже хороші	18	6,92%
спокійні	82	31,53%	хороші	37	14,23%
напружені	102	39,23%	не дуже хороші	126	48,46%
конфліктні	49	18,84%	дуже погані	79	30,38%

Опитування показало, що батьки та опікуни здебільшого краще оцінюють стосунки у своїй сім'ї. Це зумовлено тим, що дорослі з одного боку менш чутливі до емоційного настрою у сім'ї, а з іншого тим, що, остерігаючись осуду, дають менш щирі відповіді, ніж діти.

Психологічна атмосфера та стосунки між дорослими і дітьми у сім'ї великою мірою залежать від того, якої стратегії виховання дотримуються батьки та опікуни.

Для виявлення особливостей виховання дітей у дистантних сім'ях і, зокрема, стилів виховання нами було використано опитувальник для батьків «Типи виховання дітей». За допомогою даного опитувальника було проведено опитування батьків та опікунів. Результати опитування показали, що у 67 сім'ях (25,76%) переважаючим типом виховання є гіперопіка. У таких сім'ях дитина звикла підкорятися і виконувати поради дорослих, які не усвідомлюючи цього, з найкращих міркувань диктують дитині кожен крок і контролюють її в усьому.

У 61 дистантній сім'ї (23,46%) переважає гіпоопіка, коли дитина належить сама собі, почуватися не потрібною, нелюбимою, її потреби ніхто не задовольняє, про неї згадують час від часу і приділяють їй мінімум уваги.

У 43 сім'ях, що становить 16,54% опитаних, було виявлено такий тип виховання як «культ хвороби»: залишившись з дитиною опікуни досить часто починають хвилюватися, щоб вона не захворіла і намагаються задовольнити усі її бажання. Будь-яку хворобу дитина сприймає як привілей, що дає їй особливі права, мимоволі вона зловживає становищем, що склалося.

Виховання за типом «Попелюшка» було виявлено у 41 сім'ї (15,76%). У таких сім'ях дитина не знає любові та ласки, вона постійно відчуває себе не потрібною, поганою, усього боїться, особливо, коли її протиставляють іншим кращим дітям.

У 74 батьків та опікунів (28,46%) у результаті опитування було виявлено суперечливе виховання, коли батьки та опікуни намагаються досягти мети виховання кожен своїми методами, що суперечать одні одним.

Зміну підходів у виховання було виявлено у 45 сім'ях (17,34%); у цих сім'ях дітей виховували одними методами, а потім, у зв'язку зі змінами у структурі сім'ї, різко були змінені її методи виховання. Дитина у такій сім'ї не може звикнути й адаптуватися до змін та починає протестувати.

Як показали результати опитування, у багатьох дистантних сім'ях складається несприятлива психологічна атмосфера, допускаються помилки та серйозні прорахунки у вихованні дітей, що в свою чергу позначається на розвитку особистості та поведінці дитини. Умови виховання в дистантних сім'ях аналогічні до умов виховання у неповних, розлучених сім'ях, але погіршує їх орієнтація сім'ї на матеріальні цінності, компенсація нестачі уваги подарунками та дрібними грошима, неспроможність реалізувати

духовні потреби, що спричиняє формування споживацького ставлення, втрати сімейних цінностей.

Велика різниця у віці та дотримання стереотипів у вихованні спричиняють бар'єри у спілкуванні дітей та опікунів, втрату впливу на дитину, непорозуміння. Це породжує впертість дитини, неслухняність, намагання нею довести правоту, домогтися свого. Тривала відсутність батьків, епізодичність виховних впливів на дітей, збіднене спілкування спричиняють депривацію, «емоційне відторгнення» батьків, гіперопіку, розбещення або гіпоопіку, бездоглядність.

Аналізуючи дистантні сім'ї з погляду їхнього впливу на розвиток особистості дитини, слід звернути увагу на таке явище, як депривація. Умови, що складаються у дистантних сім'ях, обмежують можливості спілкування дитини з обома батьками, що у різні вікові періоди має своє особливе значення, адже емоційний контакт з близькими людьми є джерелом повноцінного розвитку дитини. Відсутність емоційного тепла, уваги до особистості дитини, спілкування з батьками зумовлює сімейну депривацію, наслідки якої по-різному проявляються у дітей певного віку.

У дітей молодшого шкільного віку депривація проявляється через низький рівень готовності до шкільного навчання, значні відставання у розвитку образного мислення, внутрішнього плану дій, інтелектуальної активності, низький рівень довільної регуляції поведінки, самоконтролю, ситуативності поведінки, бідність мови, тривожність, зниження адаптаційних можливостей.

У дітей підліткового віку внаслідок депривації виникає педагогічна занедбаність, можуть проявлятися акцентуації характеру, виникають труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки. Проблема дистантних сімей та виховання в них дітей і досі є об'єктом дослідження та предметом дискусій науковців різних галузей. Ситуація, що складається у дистантних сім'ях трудових мігрантів досить часто негативно позначається на благополуччі родини. Думка про те, що всі дистантні сім'ї добре забезпечені матеріально не завжди знаходить підтвердження на практиці. Стосунки у дистантних сім'ях часто бувають конфліктними, суперечливими, батьки та опікуни відчувають тривогу, невпевненість, визнають, що не встигають справлятися з усіма своїми обов'язками, тому діти проявляють неслухняність, негативні прояви поведінки. Порівняльний аналіз оцінки дорослими і дітьми стосунків у дистантних сім'ях показує, що вони по-різному їх відчувають і розуміють, діти оцінюють ситуацію більш негативно, що може свідчити про те, що вони більше страждають від перебування на відстані рідних і близьких людей. Стосунки, що складаються в таких сім'ях породжують різні неефективні типи ставлень батьків та опікунів до виховання дітей і відповідно це зумовлює неефективні стилі виховання переважаючими серед них є гіпоопіка та гіперопіка, суперечливе ставлення до дитини, «культ хвороби» та ін.

Список використаної літератури

1. Гордієнко Н. В. Сучасна українська дистантна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Науковий вісник Чернівецького Університету. Педагогіка та психологія*. 2005. Вип. 263 С.57–61.
2. Куб'як Н. І. Запобігання педагогічної занедбаності дітей з дистантних сімей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2010. 20 с.
3. Ляльчук Г. Д. Соціально-психологічні чинники деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2015. 22 с.
4. Макаренко А. С. Книга для родителів: К 100-літтю со дня народження А. С. Макаренка. Москва: Педагогіка, 1988. 304 с.
5. Мустаєва Ф. А. Социальная педагогика: Учебник для вузов Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 528 с.
6. Нестеренко М. О., Коваленко М. В. Проблеми соціалізації підлітків, які виховуються в дистантних сім'ях. *Теорія і*

практика сучасної психології. 2019. № 1. Т. 2. С.88–92.

7. Пенішкевич Д. І. Підготовка соціальних педагогів до попередження відхилень у поведінці у дітей із дистантних сімей. *Науковий вісник Чернівецького Університету. Педагогіка та психологія*. 2008. Вип. 392. С.119–127.
8. Рюль В. О. Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2013. 222 с.
9. Трубавіна І. М. Консультування сім'ї. Науково-методичні матеріали Київ: ДЦССМ, 2006.168 с.

References

1. Hordiienko, N. V. (2005). Suchasna ukrainska dystantna sim'ia yak ob'iekt sotsialno-pedahohichnoi roboty [Modern Ukrainian distant family as an object of social and pedagogical work]. *Scientific Herald of Chernivtsy University. Pedagogy and psychology*, 263, 57–61. [in Ukrainian].
2. Kub'iak, N. I. (2010). *Zapobihannia pedahohichnoi zanedbanosti ditei z dystantnykh simei* [Prevention of pedagogical neglect of children from distant families] [Unpublished Candidate dissertation]. Institute of Problems of Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Lialchuk, H. D. (2015). *Sotsialno-psykholohichni chynnyky destruktivno-rodynnykh zv'iazkiv u sim'iakh trudovykh mihrantiv* [Socio-psychological factors of the destruction of family ties in the families of migrant worker] [Unpublished Candidate dissertation]. Institute of Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Makarenko, A. S. (1988). *Kniga dlja roditelej: K 100-letiju so dnja rozhenija A. S. Makarenko* [A book for parents: To the 100th anniversary of the birth of AS Makarenko]. Pedagogika. [in Russian].
5. Mustaeva, F. A. (2003). *Social'naya pedagogika* [Social pedagogy]. Delovaja kniga. [in Russian].
6. Nesterenko, M. O., & Kovalenko, M. V. (2019). Problemy sotsializatsii pidlitkiv, yaki vykh ovuiutsia v dystantnykh sim'iakh [Problems of socialization of teenagers brought up in distant families]. *Theory and practice of modern psychology*. 2 (1), 88–92. [in Ukrainian].
7. Penishkevych, D. I. (2008). Pidhotovka sotsialnykh pedahohiv do poperedzhennia vidkhylen u povedintsi u ditei iz dystantnykh simei [Training of social educators to prevent behavioral disorders in children from distant families] *Scientific Herald of Chernivtsy University. Series: Pedagogy and psychology*, 392, 119–127. [in Ukrainian].
8. Riul, V. O. (2013). *Sotsializatsiia ditei trudovykh mihrantiv Zakarpattia* [Socialization of children of labor migrants of Transcarpathia]. Breza. [in Ukrainian].
9. Trubavina, I.M. (2006). *Konsultuvannia sim'i* [Family counseling]. DTsSSM. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.04.2021 р.
Стаття прийнята до друку 17.04.2021 р.

Kuchumova Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Department of Pedagogy and Social Work
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine

Bilyk Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Assistant
Department of Pedagogy and Social Work
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine

THE INFLUENCE OF RELATIONS IN DISTANT FAMILIES OF MIGRANT WORKERS ON THE UPBRINGING OF CHILDREN

Abstract. Distant families are families whose members are forced to live long distances for various reasons. Due to various adverse political, social and economic conditions, this type of family has expanded significantly in recent decades. Especially many distant families of migrant workers were formed due to the mass departure of the population to earn money abroad. The purpose of this article is to describe the results of a study of the impact of relationships in distant families of migrant workers on the type of upbringing of their children. Research methods used: analysis of scientific publications on the research problem, comparison and generalization of research results; observation, survey of parents, guardians, children and, conversations with children, parents, guardians, teachers; methods of mathematical statistics. The article describes the results of a survey of parents and guardians from distant families about the relationships that develop in their family in general and relationships with children in particular. It has been found that they are often conflicting, contradictory, parents and guardians anxiety, uncertainty, recognize that not cope with their responsibilities, as unruly children exhibit negative behaviors. Factors, that affect on the implementation of upbringing functions in distant families are similar to those, which present in divorce and incomplete families, but they are complemented by the cult of money in the family and the artificial replacement of affection and love to love of material goods and satisfaction of elementary needs. At the same time, mental needs are retreat to the background. A comparative analysis of the assessment of relationships between adults and children in distant families is shown, which illustrates differences in the assessment of relationships between adults and children. Analyzes which types of attitudes parents and guardians to educate children in distant families prevail and therefore that parenting style they have.

Key words: distant families; «broken families», migrant workers, family relationships, parenting style.